

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРОСТОРОВОГО ПОШИРЕННЯ ГІРСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано сучасні суспільно-географічні аспекти розміщення населення у гірських районах Львівської області. Розглянуто природно-географічні чинники, що впливають на динаміку розселення населення у гірських районах. Виведено залежності між існуючою мережею гірських населених пунктів, чисельністю мешканців у цих поселеннях, висотою їхнього розташування й віддаленістю від адміністративних центрів. Виявлено залежності між просторовим розподілом гірських поселень та їхньою висотністю і доступністю до обласного і районного центрів.

Ключові слова: гірське населення, міське поселення, сільське поселення, висотність, доступність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В суспільно-географічних дослідженнях часові рамки часто є доволі вузькими (останні 20-30 років), що, без сумніву, обмежує комплексний аналіз соціально-демографічного потенціалу гірських територій. Під час вишукувань наголос здебільшого роблять на аналізі кількісної динаміки людності, її етнічного складу, різних економічних чи соціальних аспектах, тоді як особливості поселенської структури, для економіко-географів, залишаються мало відомою цариною (у найкращому випадку ними розглядаються виключно міські поселення) [1].

Система поселень Українських Карпат є складовою державної поселенської мережі. Проте орографічні, гідрологічні, ландшафтні та інші природно-географічні особливості гірських територій значно відрізняються від умов розселення передгірських, особливо рівнинних, районів. Отже, сьогодні існує необхідність застосовування своєрідного підходу до визначення основних чинників утворення поселенської мережі Українських Карпат. Одночасно з наведеними чинниками, у контексті суспільного історичного розвитку держави важливу роль відіграють історичні особливості розселення та формування поселенської мережі гірського регіону [2].

Формулювання мети та завдань статті. Метою суспільно-географічного дослідження є виявлення особливостей територіального поширення гірських поселень на прикладі Львівської області. Для цього ми вирішували такі завдання: 1) аналіз закономірностей розміщення населення; 2) виявлення залежностей просторового поширення населення із висотою гірських поселень; 3) пошук зв'язків між розміщенням населення і доступністю до гірських поселень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спектр проблем впливу чинників природного середовища на соціально-демографічну ситуацію в межах гірських територій розглянутий у

стратегії їхнього сталого (збалансованого) розвитку. Дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт Інституту регіональних досліджень НАН України у рамках теми "Пріоритетні напрями сталого розвитку гірських територій". Науковим підґрунтям роботи стали праці В. Кравців, М. Долішнього, П. Самольотова, Н. Паньків, О. Перхач, Є. Прип'як, Р. Сливки, Г. Старостенко та ін. Дослідження проведено з використанням статистичних даних Головного управління статистики у Львівській області Держкомстату України, а також законодавчих і нормативних актів.

Виклад основного матеріалу.

Розміщення гірських поселень. Площа гірських територій Львівської області становить 3,98 тис. км². Для гірських районів характерною є нижча, ніж в Україні щільність населення. Станом на 1 січня 2011 р. вона становила 41,0 осіб/км² (по Україні – 78, у Карпатському регіоні – 105).

Характер орографії значною мірою визначив певні регіональні особливості заселення досліджуваного регіону. Населення досить рівномірно розселене у межах Верхньодністерського низькогір'я і Стрийсько-Сянської верховини. У найбільш заселених давніх поздовжній Турківській, Боринській і Сянській долинах густина населення сягає 180-200 осіб/км². Велика скупченість населення властива поперечним річковим долинам басейну Дністра, Стрия й Опору. Поздовжні і поперечні долини перетинаються майже перпендикулярно, визначаючи градчасту систему розселення. Найменш заселеними є гірські території у Сколівських Бескидах, де щільність населення падає до 28-30 осіб/км².

Ухвалення у 1995 р. Закону України "Про статус гірських населених пунктів" [4] надало його лише для поселень шести районів Львівської області, два з яких мають сто відсоткове гірське просторове положення. Це Сколівський і Турківський адміністративні

райони. У гірських поселеннях Старосамбірського і Дрогобицького районів проживає відповідно 50,4 % і 19,9 % усіх їхніх мешканців (табл. 1). В свою чергу, тільки три населених пункти Самбірського району (села Воля-Блажівська, Звір і Сприня) і два населених пункти Стрийського району (села Верхня і Нижня Стинава) отримали гірські привілеї.

До основного документу, що визначає пе-

релік гірських поселень [3], на сьогодні в межах Львівської області внесено 201 населений пункт. Серед гірських населених пунктів виділяють три міста, п'ять селищ міського типу і 193 сіл. Згідно з результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [11], в межах гірських територій регіону проживало 163,8 тис. осіб. Це становить 6,2 % від загальної кількості мешканців Львівщини.

Таблиця 1

Просторово-територіальне розміщення населення гірських територій [5]

Адміністративний район	Площі територій, тис. км ²		Співвідношення площ гірських до всіх територій, %	Кількість населених пунктів			Кількість населення *, осіб		Співвідношення гірського до всього населення, %
	гірських	всього		міст	селищ міського типу	сіл	гірського	всього	
Дрогобицький район	0,43	1,22	35,2	–	2	15	15 112	75 975	19,9
Самбірський район	0,08	0,93	8,6	–	–	3	1 302	71 120	1,8
Сколівський район	1,47	1,47	100,0	1	2	52	49 197	49 197	100,0
Стрийський район	0,09	0,81	11,1	–	–	2	2 123	63 049	3,4
Старосамбірський район	0,72	1,33	54,1	1	–	56	41 185	81 682	50,4
Турківський район	1,19	1,19	100,0	1	1	65	54 906	54 906	100,0
Разом	3,98	6,95	57,3	3	5	193	163 825	395 929	41,4

Гірські райони Львівської області відносять до слабоурбанізованої території. Найбільшими населеними пунктами регіону є міста Турка (7,4 тис. осіб), Сколе (6,4 тис. осіб) і Старий Самбір (5,6 тис. осіб). Ці міста виконують функції районних центрів. Значно меншими є селища міського типу Верхнє Синьовидне (3,5 тис. осіб), Славське (3,2 тис. осіб), Підбуж (2,8 тис. осіб), Східниця (2,2 тис. осіб) і Бориня (1,6 тис. осіб). У міських поселеннях проживає 32,7 тис. осіб, що становить 20,4 % від усіх мешканців гірських районів. Для зручності соціодемографічного аналізу селище Східниця, яке входить до Бориславської міської ради, враховане до гірських поселень Дрогобицького району.

Попри невелику чисельність населення і розміри міста і селища виконують важливу роль місцевих центрів. За функціональними ознаками їх можна згрупувати таким чином: Турка, Сколе і Старий Самбір – адміністративні, торговельні і агропромислові центри; Славське і Східниця – курортні, спортивні і туристичні центри; Верхнє Синьовидне, Під-

буж і Бориня – агропромислові центри.

Основним типом поселень досліджуваного регіону є села. Більшість сіл має малу кількість жителів (до 1 000 осіб). Лише шість сільських поселень (3,1 %) мають понад 2 000 мешканців й відносяться до великих. Найбільшим селом регіону є Стрільки Старосамбірського району (2 375 осіб). Ще у 37 гірських селах (19,3 %) налічується понад 1 000 жителів. Є такі малі села, чисельність населення, яких не перевищує 50-60 осіб (Гута, Івашківці і Біньова).

Середня людність сільських населених пунктів становить 680 осіб, що на 140 осіб більше, ніж загалом в Україні. Сітка населених пунктів досить густа – 4-5 сіл на 100 км². Середня віддаль між селами становить приблизно 4 км, хоча між окремими з них вона не перевищує й декількох десятків метрів. У межах Стрийсько-Сянської верховини села ланцюгової форми часто непомітно переходять одне в одне, що зумовлюється щільною забудовою вздовж річкових долин.

Особливістю мережі гірських населених пунктів є те, що вона на 77,6 % складається з

найменших, дуже малих і малих сіл (табл. 2). За кількістю домінують сільські поселення із чисельністю від 200 до 1000 жителів. Щодо розподілу населення, то більшість населення (77,3 %) живе у селах малої і середньої величини.

Для гірських територій Львівщини характерні два типи сільських поселень: село і при-

сілок. Село є основним традиційним типом населених пунктів, яке історично склалося як об'єднання індивідуальних селянських господарств. Трудова діяльність більшості його мешканців пов'язана з сільським господарством. Як певна цілісна система, воно включає декілька елементів: селянські садиби, освітні, виробничо-побутові і культурні об'єкти [7].

Таблиця 2

Кількість сільських населених пунктів різних розмірних категорій

Адміністративний район	Розподіл сіл за їхньою людністю				
	(до 200 осіб)найменші	(200–500 осіб)дуже малі	(501–1000 осіб)малі	(1001–2000 осіб)середні	(понад 2000 осіб)великі
Дрогобицький район	4	4	3	4	–
Самбірський район	–	3	–	–	–
Сколівський район	6	15	20	10	1
Стрийський район	–	–	–	2	–
Старосамбірський район	10	21	13	11	1
Турківський район	7	25	19	10	4
Разом	27	68	55	37	6

Усі міста, селища й більшість сіл гірських районів Львівської області відносяться до бойківської етнографічної групи. У 192 бойківських населених пунктах проживає 158,1 тис. осіб, або 98,1 % від усіх гірських мешканців регіону. Лише у верхів'ї басейну р. Сян розміщено чотири лемківських села (Боберка, Шандровець, Сянки і Біньова), в яких проживає 3,1 тис. осіб. Межу між етнографічними територіями проведено по Головному європейському вододілу [6].

Висотність гірських поселень. Одним із основних критеріїв віднесення того чи іншого населеного пункту до гірського вважають висоту його розміщення над рівнем моря, яка має перевищувати 400 м [4]. Цей критерій зрозумілий й повинен однозначно трактуватися у процесі надання статусу гірського поселення. Поряд з цим, сьогодні 21 гірський населений пункт у Львівській області розміщено нижче цієї межі. Це становить 10,71 % від загальної кількості гірських поселень. Найнижче розміщено с. Кобло Старосамбірського району. Середня висота його місцеположення складає лише 334 м. Чотири села цього ж району (Кобло, Созань, Поляна (Тарнавської сільської ради) і Рожеве) повністю знаходяться за межами

Крайового бескидського низькогір'я та є передгірськими поселеннями. Виникає запитання, чому таким населених пунктам надано статус гірських?

У Законі України "Про статус гірських населених пунктів в Україні" зазначено, що до гірських відносять й ті поселення, в яких третина його мешканців проживає на висоті 400 м і вище над рівнем моря [4]. Зважаючи видовжену й хутірну планувальну систему розселення, визначення висоти кожного будинку й кількості в них проживаючих є надзвичайно складним завданням. А звідси виникає неоднозначність у трактуванні гірських населених пунктів. На жаль, аналіз особливостей просторової структури поселень із середніми висотами нижче 400 м н. р. м. за допомогою топографічних карт масштабу 1:25000 у більшості випадків (61,9 %) не підтвердив достовірність розміщення третини їхньої площі на передбаченій законодавством висоті.

Зрозуміло, що поряд з критерієм абсолютної висоти розташування гірських населених пунктів, враховуються й додаткові природні показники, згідно з якими місцевість зачисляють до гірської (розчленованість форм рельєфу, прояв небезпечних екзогенних процесів,

несприятливість кліматичних умов тощо). Однак, сумніви щодо коректності їхнього виділення залишаються. Такі сумніви підтверджуються тим, що до переліку гірських населених пунктів не віднесено три поселення Самбірського району (Воля-Блажівська, Звір і Сприня), що розміщені в межах Крайового бескидського низькогір'я на висотах понад 400 м й відповідають іншим законодавчим критеріям.

У процесі досліджень нами розраховано значення середньої висоти гірських населених пунктів Львівщини. У більшості випадків ці значення отримано з Інтернет-ресурсів Вільної енциклопедії "Вікіпедія" (<http://uk.wikipedia.org>). Точність визначення середньої висоти поселень в електронній базі становить 1 м. Для населених пунктів, що не мали відповідних

значень у базі даних, за допомогою Інтернет-програми *Google Maps* (<http://maps.google.com>), розраховано висоти їхніх центроїдів із точністю до 5 м.

Середня висота гірських населених пунктів у Львівській області становить 510,8 м. Найвище поселення розміщені у Турківському (636,5 м) і Сколівському (632,5 м) (табл. 3). Найвищим населеним пунктом у досліджуваному регіоні є с. Тисовець Сколівського району (910 м). Слід також відзначити села Сянки і Біньова Турківського району та Орявчик і Верхнячка Сколівського району, які знаходяться на абсолютних висотах вище 800 м. Ще 32 населених пункти цих районів (23,19 % від загальної кількості) розміщені на висоті понад 700 м над рівнем моря.

Таблиця 3

Основні показники просторового розміщення гірських населених пунктів Львівської області

Адміністративний район	Кількість поселень	Середні показники					
		висота над рівнем моря, м	відстань від обласного центру, км	площа населеного пункту, км ²	кількість населення, осіб	щільність проживання, осіб/км ²	дата заснування, рік
Дрогобицький район	17	523,94	109,12	2,77	925,56	334,14	1452
Самбірський район	3	416,67	94,67	1,15	434,00	377,39	1421
Сколівський район	55	632,49	130,27	2,15	894,49	406,84	1550
Стрийський район	2	403,00	100,00	1,87	1080,00	577,54	1311
Старосамбірський район	57	452,46	111,68	1,76	722,54	438,56	1488
Турківський район	67	636,46	145,28	1,83	819,49	452,73	1568
Разом	196	510,84	115,17	1,92	812,68	431,20	1465

Лемківські гірські населені пункти розміщені значно вище від бойківських. Середня висота лемківських сіл складає 732,7 м, що зумовлено їхнім положенням у верхній частині басейну р. Сян.

Проміжні значення займають селища міського типу і села Дрогобицького району. Середні значення висоти їхнього розташування становлять 523,9 м. Найвище поселення цього району (с. Гута) розміщено на висоті 620 м. Ще нижче місцеположення мають населені пункти Старосамбірського (452,5 м), Самбірського (416,7 м) і Стрийського (403,0 м) районів. Власне у Старосамбірському районі найбільше гірських поселень, що розміщені нижче висоти 400 м над рівнем моря (18 пунктів).

Всі міські населені пункти досліджуваного регіону розміщені на висоті до 700 м. Найниж-

че розміщене м. Старий Самбір, а найвище – смт. Бориня. Половина усіх міст й селищ припадає на висотний рівень 501-600 м. Більшість сільських поселень сконцентровано у проміжку висот від 500 до 700 м (по 46 сіл – на кожен висотний рівень). Вище 800 м розміщені лише поодинокі й невеликі за чисельністю сільські населені пункти.

Виявлено чіткі залежності щільності проживання населення на різних висотних рівнях. Показники щільності у гірських населених пунктах змінюються від 295,5 до 543,1 осіб/км². Найвищі значення спостерігаємо на висотах до 400 м, а найнижчі – у діапазоні висот 701-800 м (переважає хутірня система розселення). Розташовані вище поодинокі поселення мають щільнішу поселенську структуру із густотою до 344,4 осіб/км².

Доступність гірських поселень. Пропонуємо, окрім показника висоти розміщення гірського населеного пункту враховувати їхню віддаленість від обласного і районних центрів. Власне транспортна доступність та відстань від осередків економічного й суспільного розвитку регіону може відігравати важливу роль у формуванні соціально-демографічного потенціалу гірських територій.

У процесі досліджень нами за допомогою Інтернет-програми *Google Maps* розраховано відстані до центральної частини Львова. В нашому випадку, віддалі обчислено програмою за існуючою у регіоні мережею автомобільних шляхів. У ручному режимі нами обрано найоптимальніший шлях добирання від гірського населеного пункту. Критеріями його оптимальності виступали найменший час добирання до обласного центру та якість дорожнього покриття. В окремих випадках отримано більші відстані (на 5–15 км), однак саме цими шляхами відбувається транспортний зв'язок із Львовом.

Середня відстань від гірських населених пунктів Львівщини до обласного центру становить 125,3 км. Саме гірські поселення вважають найвіддаленішими у Львівській області. Від окремих сіл Турківського району (здебільшого лемківських) віддалі перевищують 150–170 км. У свою чергу, найближче до Львова с. Бистриця Дрогобицького району розміщено на відстані лише у 83 км. Ще 13 гірських сіл мають віддалі до обласного центру, що не перевищують 100 км.

В загальному, слід відзначити, що транспортне сполучення із багатьма гірськими поселеннями ускладнене, особливо у зимовий період року. Покриття другорядних автошляхів перебуває у незадовільному стані, пошкоджене небезпечними екзогенними процесами й не розчищається від снігового покриву тощо. Періодично малі гірські села втрачають зв'язок з іншими населеними пунктами на тривалий період часу.

Аналіз просторового розташування вірських населених пунктів Львівської області дав

зможу виявити певні залежності між висотою їхнього розміщення й віддаллю від Львова. При цьому виділяється велика сукупність поселень, що витягнута вздовж єдиного лінійного тренду. У цій групі об'єктів практично нерозривно сконцентрована більшість гірських населених пунктів регіону. Від сукупності відокремилася лише три поселення, які, не виключено, мають відмінні умови формування соціально-демографічного потенціалу. Це села Бистриця (Пруси) Дрогобицького району, Орявчик і Тисовець Сколівського району. Ці сільські населені пункти "височіють" над доволі численними поселеннями.

У просторовому розташуванні гірських населених пунктів досліджуваної території відзначимо пряму залежність між їхньою висотою і відстанню від обласного центру. Віддалені села розміщені значно вище від ближчих до центру поселень регіону. Перш за все, це зумовлено особливостями природних умов Бескидських і Вододільно-Верховинських Карпат. Більшість населених пунктів тяжіє до долин Дністра, Стрия, Опору та їхніх допливів, які беруть початок у вододільній частині гір. У верхів'ях цих водотоків й розміщені найвищі і найвіддаленіші поселення. Звертаємо увагу на той факт, що населені пункти, розміщені нижче 400 м, знаходяться найближче до Львова (у діапазоні 90–115 км). Це додатково ставить під сумнів доцільність їхнього віднесення до гірських поселень.

Висновки. Особливості територіального розміщення гірських поселень Львівської області залежать від багатьох природно-географічних і соціально-демографічних чинників. У запропонованій роботі ми розглянули природно-географічні чинники, що впливають на динаміку розселення населення у гірських районах досліджуваної території. На основі цього виведено залежності між існуючою мережею гірських населених пунктів, чисельністю мешканців у цих поселеннях, висотою їх розташування й віддаленістю від адміністративних центрів.

Література:

1. *Гіщук Р. М.* Динаміка формування поселенської мережі Івано-Франківської області в XIV–XXI ст. / *Р. М. Гіщук* // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 480–481. Географія. – С. 60–64.
2. *Паньків Н. М.* Населення Українських Карпат : монографія / *Н. М. Паньків*. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 248 с.
3. Про статус гірських населених пунктів в Україні : Закон України від 15 лютого 1995 р. № 56/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9. – С. 58. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.
4. Про перелік населених пунктів, яким надається статус гірських : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=647-95-%EF>.

5. Результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_lviv/
6. Ровенчак І. І. Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 240 с.
7. Сілецький Р. Сільські поселення та садиба в Українських Карпатах ХІХ – початку ХХ ст. / Р. Сілецький. – К. : Наук. думка, 1994. – 136 с.

Резюме:

О. Бегень. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАСПРОСТРАНЕНИЯ ГОРНЫХ ПОСЕЛЕНИЙ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ.

Проанализированы современные общественно-географические аспекты размещения населения в горных районах Львовской области. Рассмотрены природно-географические факторы, которые влияют на динамику расселения населения в горных районах. Выведены зависимости между существующей сетью горных населенных пунктов, численностью жителей в этих поселениях, высотой их расположения и отдаленностью от административных центров. Обнаружено зависимость между пространственным распределением горных поселений и их высотностью и доступностью к областным и районным центрам.

Ключевые слова: горное население, городское поселение, сельское поселение, высотность, доступность.

Summary:

О. Begen. SOCIETY-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF SPATIAL DISTRIBUTION IN MOUNTAIN DISTRICTS IN L'VIV REGION

The modern society-geographical aspects of placing of population are analysed in mountain districts in L'viv region. Nature-geographical factors that influence on the dynamics of settlement of population in mountain districts are considered. Dependences are shown out between the existent network of mountain settlements, by the quantity of habitants in these settlements, in high their location and by a remoteness from administrative centers.

Character of orography defined the regional features of settling in mountain districts in L'viv region. For mountain districts characteristic below, than in Ukraine closeness of population – 41 persons/km². In the most populated old valleys along Dnister, Syan and Opir density of population arrives at 180–200 persons/km². The least populated are mountain territories at Skole Beskids, where the closeness of population falls to 28–30 persons/km².

Among mountain settlements distinguish three cities, five settlements of municipal type and 193 villages. The most settlements of region are cities – Turka (7,4 thousand persons), Skole (6,4 thousand persons), Staryj Sambir (5,6 thousand persons). Middle amount of population of rural settlements presents 680 persons. The feature of network of mountain settlements in 77,6 % consists of the least, very small and small villages. For the investigated territory characteristic two types of rural settlements: villages and farms.

The medium-altitude of mountain settlements in region presents 510,8 m. Clear dependences of closeness of residence of population are educed on different pitch levels. Will mark direct dependence between their height and distance from L'viv. A transport report with many mountain settlements is complicated, especially in a winter period of year.

Keywords: mountain population, municipal settlement, rural settlement, height, availability, cities, village, farm.

Рецензент: проф. Заставецька О.В.

Надійшла 18.09.2012р.